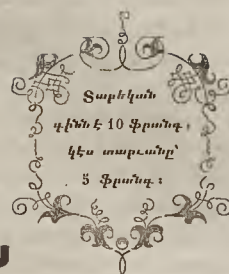

ԵՐԻՐԱՊԵՏ

Օ Ր Ա Գ Ի Ր Ը Ն Տ Ա Ն Ե Կ Ա Ն

Թ Ի Ի 9.

1861

Գ. ՀԱՅՈՐ

ԼԻԻԳԻՍ

ՄԱՐԿՈՍ ԱՐԵՂԻՈՍ ԿԱՅՍԵՐ ԺԱՄԱՆԱԿՆ
ՆԿԱՐԱԳԻՐ ՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Մետեղդա:

Բերոր Մետեղդա պայպիսի խորհրդա-
դածութիւններու հետ խորունկ
ղեղադած էր, արեւն ալ դէպ ի
քաղքին ու ծովուն մէջ տեղը
ինկող ձիթաստանին մօտ եկած էր.
իր վարդակարմիր նշոյլներն Ալրոպո-
ղիսի հաղարաւոր արձաններուն վրայ
կը սփռէին ու կարծես լծէ անոնց
ամէնն ալ Մետեղդային բերնէն ելած
գովեստներուն վրայ կը շառագնէին:

Աս միջոցիս մէջ Ղուկիոս, Մետեղդային ծաղ-
կահասակ որդին, եւ իր հարստութեանը ժառանգը,
սանդուխներէն վեր վազեց ու մայրը բարեւելէն ետեւ
զընց տուաւ որ իր Բոքոս գերեզմանը Զմիւռնիայէն
դարձեր է. բայց իր ապսպրած բաներէն մէկն ալ
գրեթէ հետը չէ բերած, միայն ասիացի գերի օրի-
որդ մը բերեր է: Նա եւ աս ալ աւելցուց որ Բոքոս
Զմիւռնիա քաղքին վրայ շատ դարմանալի բաներ կը
պատմէ, եւ լծէ նոյն քաղաքը սաստիկ երկրաշարժէ
մը գրեթէ բոլորովին կործաներ է:

Մետեղդա ոտք կ'ելլէ ու արտորանօք եւ իրեն
զգեստին պաղպղջուն դարգերը գրեթէ իրեն արգելք
մ'ըլլալով, կը յառաջէ Զմիւռնիոյ լրերը իմանալու:
— Բայց ինք աս լրերը առնելու զբաղի, մեզի ալ
ներուի հոստեղս քիչ մը անոր կենացը նկարագիրն
ընելու:

Մետեղդա ծննդեամբ Յոյն էր, գեռ չկարգուած՝
Քրիստոսի որդայ կ'անուանուէր: Պղտիկուց ինքը զինքը հին
պատմագրաց գրուածները կարգալու տուած էր: Իր
հայրը Ատտիկոս, որն որ Քրիստոսէ 104 տարի ետքը
Մարթոն ծնած էր, Յունաց երեւելիներէն մէկն էր,
քաջ ատենախօս, ետքն ալ Հռոմի հիւպատոս ու
Մարկոս Աւրելիոսի ուսուցիչն եղաւ, վերջապէս
յունական գաւառներու ոստիկան անուանուեցաւ: Աս
հռչակաւոր մարդը, լծէպէտ եւ Հռոմի արքունեաց մէջ
սիրելի էր, ու երկու Ատտիկոսեանց ինքը զինքը շատ
սիրելուցած էր, բայց բոլորովին Յոյն մնացած էր, ու
իր ցեղին ազնուականութեանը վրայ մեծ ծանրակշռու-

թիւն կը դնէր, որովհետեւ Մարթոնի մէջ Պարսից
յաղթող Միդաթիսէն իր սերունդը յառաջ կը բե-
րէր . . . :

Նոյն ատեն որ Ագրիանոս իր մեծակառոյց շէն-
քերը կը կանգնէր, Աթէնքի մէջ հարուստ կալուա-
ծատէր Հռոմայեցի մը կար, Մետեղդոս անուամբ,
ասպետական ցեղէ, նոյն Մետեղդոսին սերունդէն
յառաջ եկած, որն որ Քրիստոսէ 247 տարի յառաջ
Յունաց աղատութեան վերջի մահաբեր հարուածը
տուած էր: Իր տարիները ընդմիջած էին, զինուորա-
կան վիճակը թող տուած իբրեւ առանձնական կ'ապ-
րէր. ալ ատենն էր ամուսնական կապակցութեան
մը վրայ մտածելու: Արդէն յառաջագոյն Հռոմ՝ գրո-
նուած ատեն իր բաղձանքը հոնաեղաց նոյն ատե-
նուան բղէշն Ատտիկոսին յայտնած էր, որ անոր
Քրիստոսի որդայ դուստրը իրեն կնութեան առնուլ կ'ու-
զէ . . . :

Յերուսի Ատտիկոսը՝ Մետեղդոսին գրով իր
դուստրը խոստացածին պէս, Մետեղդոս ալ Պեղդոպո-
նեսի մէջ երկայն չկեցաւ, ուր Ատտիկոս իր կենաց
ետքի օրերը յաճախ կ'անցընէր, շուտով ճամբայ
ելաւ որ հարսնախօսութեան հանդէսը դայ կատարէ:
Նոյն հանդէսը կատարուեցաւ. ու դաշնաց թուղթերն
պաշտօնական կերպով ստորագրուեցան: Մետեղդոս
իր հարսին մատնի մը տուաւ, իբրեւ գրաւ ու ձախ
ձեռքին մատը անցուց, որովհետեւ հինքը կը կար-
ծէին որ աս մատէն ջիղ մը մինչուկ սիրտը կը հաս-
նի: Վերջապէս հետեւեալ Յունիս ամայն մէկ օրը,
որովհետեւ հինքը աս ամիսը բարեբախտ կը սե-
պէին, իրական ամուսնութեան օր սահմանուեցաւ . . . :

Հարսանեաց հանդէսը Եղիս՝ Ատտիկոսի տունը
կատարուեցաւ: Նախ Հերա չաստուածուհւոյն զոհ
մատուցին, կենդանւոյն լեղին մէկգի նետուեցաւ,
նշանակելու համար որ ամուսնական վիճակէն ամէն
դառնութիւնները հեռացուին պիտոր: Ետքը ամուս-
նական խոստումը շատ վկաներու առջին կրկնուե-
լէն ետեւ, փառաւոր սեղան մը եղաւ, երաժշտու-
թիւններով ու կոչնականաց բարեմաղթութիւննե-
րով: Բաղձականներէն միայն մէկ հոգի մը կար, որ
արտաքայ կարգի ծանրութեամբ մտածուածեանց մէջ
խոր ընկղմած կը կենար. — ծերունին Ատտիկոս:
Ատրնստած սեղանի բազմոցին ձախ գին սեղանոյ սպաս
մը դրուած էր, որ բոլոր կերակուրի ատեն չգոր-
ծածուեցաւ, — ասիկա անոր Պղտիկիկէս որդւոյն
սահմանուած էր, որն որ լծէպէտ տարիներով յա-
ռաջ մեռած էր, բայց սեղանի ժամանակ ասոր
տեղը պէտք էր միշտ պարապ մնալ . . . : Երկրորդ օրը
Աթէնք Մետեղդոսին տունը գեռ հանդէսը կը շա-

րունակուէր. ու հոն հարսը իր բարեկամութիւններն պարգեւները կ'ընդունէր, ու իբրեւ տանտիրէին ինքը զինքը կը ցուցնէր: Հին հելլենական սկիզբ մը դեռ ի գործածութեան էր, թէ տան մէջ իշխելն ու վերին իշխանութիւնը՝ երկի մարդուն, կնոջ ալ՝ իր էրկան հոգն ու զաւակաց խնամքը յանձնուած է եւ աղանդեաց հրամայելը: Ասկէջ վերջը հարսին անունը քրիստոսորայ Ատտիկա Մետեղղայ եւ կամ համառօտիւ միայն Մետեղղա կը կանչուի: Բայց իր անուն հետ ի մանկութենէ ունեցած գիտութեանց փոյթը չփոխուեցաւ, ու աս փոյթը իր պարտքերուն կատարմանը հետ յարմար կերպով մը միաւորեց . . . :

Վրիչ մը ետքը գլուխը դժբախտութիւններ եկան: Նախ եւ յառաջ իր հայրը կորսնցուց, որն որ իր կենաց մնացորդը կէս մը քեփիսիա՝ ուր փառաւոր գեղի տուն մը ունէր, կէս մ'ալ Մարաթին՝ իր ծննդեան տեղը կ'անցընէր*: Քիչ մը ետքը իր երկանը Մետեղղոսի մահը սգաց:

Ղուկիոս՝ մեծ տաղանդի տէր զաւակը ասոնց ամուսնութեանը մի միայն շառաւիղն էր: Ասիկա դեռ 15 տարեան էր, երբոր իր հօրը որդիական սգոյ պարտքը կատարելու ստիպուեցաւ՝ ազգին սովորութեանը համեմատ երեսը մէկդի դարձուցած, ջահ մը բռնելով՝ դէպ ի ան փայտակաւ տին վրայ, որուն վրայ հօրը դիակը փռուած էր: Իր մայրը երկանը կորուստը շատ զգաց: Ինչու որ թէ եւ հանգուցեալը գիտնական զբաղմունքներէն քիչ համ կ'առնուր, բայց ներդաշնակութիւնը մէջերնին երբեք աւրուած չէր . . . :

Ղանք հիմակ մեր հասնող ճամբորդները մէյ մը հարեւանցի աչքէ անցընելու: Ասիացի գերի օրիորդը յիշած էինք վերը Զմիւռնիայէն հասած: Ասի ուրիշը չէր, բայց եթէ Սերափիկէն: Երբոր աս օրիորդը ան շփոթութեան ատեն իր հայրենի քաղքին նաւահանգիստէն փախչելով՝ նաւ մտաւ, նաւին տէրը աս խեղճ փախստեայն իրեն ստացուածը սեպեց, եւ որովհետեւ Մետեղղայի հետ շատ առեւտրական գործողութիւններ ունեցած էր, անոր համար զՍերափիկէն աս հարուստ տիկնոջ պարգեւ խաւրեց:

Մետեղղա Սերափիկէին յանկուցիչ կերպարանքը տեսնելուն պէս՝ իր գերեզմանին մեծ հաճութիւն ցուցուց, եւ հարցուց որ ուստի է: Երբոր լսեց որ ծննդեամբ Լիւդիայէն է, որոշեց՝ որ ասկէ ետքը իր գաւառին անուամբը կանչուի, այսինքն Լիւդիայէ՝ կամ Լիւդիա:

Ասկէջ ետքը ուրեմն մեր պատմութեան էջերէն նա եւ վերջի բանը՝ զորն որ Սերափիկէ դեռ իբրեւ իրեն ստացուածը կը սեպէր, այսինքն իր քրիստոնէական անունը՝ անհետ կ'ըլլայ: Ալ գերի օրիորդն օտարաց մէջ իբրեւ օտար կ'ապրէր. հայրենիքէն հեռու, բարեկամներէն, ազգականներէն ու իր հաւատակից ընկերներէն զատուած: Իր վրայ իշխողը հեթանոսութիւնն էր: Իրեն ուրիշ բան մը չմնաց, բայց եթէ կապոյտ երկինք մը՝ որն որ ամենուն հասարակաց է, վտահալութիւն մը անոր վրայ՝ որուն անթուր աստղներէն անդին է: Անոր սիրոյն համար ամեն բան թողուցած էր, եւ ճշգրիտ անոր համար իր վտահալութիւնը սահման չունէր: Այն շրջանները՝ որոնք միայն ճշմարտութիւն կը խօսէին՝ սուրբ վտահալութիւն մը իրեն կու տային՝ թէ «հարկւրապատիկը պիտ'որ առնու եւ յաւիտենական կեանքը ժառանգէ»,:

* Ատտիկոսի գերեզմանը դեռ մինչուկ հիմակ Աթէնքի մօտ կը ցուցնեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Զինուորական նորոնծայութիւն*:

Լգրիանոսի սրահ ըսուած գեղեցիկ արձակավայրին վրայ աթենացի ժողովուրդը խիտ առ խիտ կը դիզուէր. հոն խայտախարիւ սեան մը վրայ տոմսակ մը կ'պցուած էր, լատիներէն վերնագրով մը՝ «Bonum factum», աս գրուածքին մօտ ըլլողները չէին կրնար իրենք զիրենք նոյն տեղէն անջատել, կը կարգային ու կը կարգային. դարձեալ կը դառնային ու նոյնը կը կարգային: Ոմանք ասի օրինակելու չափ կը դբաղէին. հեռու կեցողները յոտն ի մատին կայնած իրենք զիրենք վեր կը բռնէին, որ կարող ըլլան նոյնը տեսնել. բայց ուրիշ բան մը չէին կրնար նշմարել, բայց եթէ աս երկու մեծ բառերը «Bonum factum», = «Աղէկ գործք մը», և երջապէս մէկ քանի հոգի սիւներուն մօտիկնալով հեռու կեցողներուն սկսան կանչել, «բարբարոսաց դէմ պատերազմը հրապարակաւ ծանուցուած է», Երբ եւ նոյն ատեն պատերազմի պաշտօնեաներէն մէկը հրապարակը եկաւ ու որոտաձայն քարող կարգաց, ծանուցանելով ժողովուրդեան կայսերական որոշումը որ դանուբեան իշխանութեանց պատերազմը հրատարակուած է, եւ թէ երկու կայսերք ալ Մարկոս Աւրելիոս ու Ղուկիոս Արիոս անձամբ պատերազմի ասպարէզը պիտ'որ երեւան:

Պաշտօնէին խօսքը դեռ բերանն էր, երբոր ժողովուրդեան աղմուկն ու շփոթը զինքը ընդհատեց. Աթենացեաց հաճութեան ու ծափահարութեան ձայներուն վերջը չէր գար: Պատերազմի հաճութիւն ցուցնողներուն մէջէն մէկն ալ ծաղկահասակ Ղուկիոսն էր, որն որ պատրիկական տոհմին գեղեցիկ ծիրանեգոյն շերտերով պատմուածանք՝՝՝ դեռ հագած էր, շիկակարմիր պոստերով իր հասակակից ընկերներէն մէկուն վաղեց, իրեն աս դէպքը հաղորդելու ու խորհուրդ հարցնելու համար որ իրենք ինչ պիտ'որ ընեն:

Մետեղղա դեռ բան մը լսած չէր. եղածը չէր գիտեր: Ղուկիոս մէկէն ներս կը վաղէ. «Մայր, Մայր, լսեցիր այն մեծ ու նորանշան դէպքը, Մարկոմաններուն, Կուստներուն, Յաղնապաղոց ու ամեն բարբարոս ազգաց դէմ հրատարակուած պատերազմը. երկու կայսերք ալ անձամբ Ալուիլէյա պիտ'որ երթան ու Աթէնքին բոլոր կարիճ երիտասարդներն ալ կանչուած են՝ որ ղէնք առնուն»,:

«Հանգարտ, հանգարտ կեցիր, որդեակ», պատասխանեց Մետեղղա. «այնչափ աղմուկ կը հանես՝ որ կարծես թէ նոյն իսկ Արէսն ես: Չէն գիտեր հին իմաստուններուն երիտասարդաց յաճախ կրկնածը, *μηδὲν ἀγών* = մի շտապիր***: Հոն է պատմութեանդ, վերցնուր»,:

«Ղուկս ու պատմութեան կորսնցուցիչ, պատասխանեց Ղուկիոս, թէպէտ աս վերջինը աղէկ նշան է, եւ պատմութեան վերցնելով, մօրը առջին ելաւ ու խօսքը յառաջ տանելով կ'ըսէր, «աւասիկ իմ ազգանքս ալ, որ ինծի թոյլ տաս շնորհես ալ աս մանկութեան պատմութեանը հանելու ու անոր տեղ պարական պատմութեանը հալելու: Ես ղինուոր ըլլալ կ'ուզեմ ու պատերազմի երթալ: Կտրիճ Կուստոսն ալ, անդիհիւպատոսին որդին, իղմէ մեծ չէ, ինքն ալ մէկտեղ պիտ'որ երթայ, ինչպէս ինծի իմացուց...»:

* Tirocinium.

** Toga praetexta.

*** Գեղիքի տաճարին առջեւ կողմը գրուած նշանաբաններէն մէկը, «Ամենայն ինչ չափով»:

«Գիտես մայր, պատերազմը աս աշնան դեռ չ'սկսիր, այլ գալ տարի գարնան: Գինչուկ նոյն ա- տեն դուն ալ կը յուսամ որ կը համոզուիս՝ որ որ- դիդ ալ այն դափնեայ անմահական պսակին տերեւ- ներէն մէկ հատը ժողվելու ետեւէ ըլլայ: Բայց թէ որ մէկտեղ երթամ պիտ'որ, սպիտակ պատմութեանը հիմակունէ առնելու եմ, ու բոլոր ձմեռ Արեւեան դաշտին վրայ զինուորական կրթութիւնները մէկտեղ ընելու եմ: Անոր համար սիրելի մայր — այն պարա- կան պատմութեանը * կ'ուզեմ: Կ'աղաչեմ քեզի՝ այո՛ ըսէ, — Մայր, պարական պատմութեանը կ'ուզեմ, — մտածէ որ 17 տարեկան եմ»:

«Համբերութիւն, համբերութիւն տղաս, հոգ մի ըներ, ժամանակին կ'ընդունիս պարական պատմու- ճանդ»:

«Գայց չէ, ուրիշները երթալէն վերջը չըլլայ»:

«Չէ»:

«Ուրեմն անոնց հետ մէկտեղ կրնամ պատերազմի երթալ: Մայր, կրնամ»:

«Ե, թէ որ կը կարծես որդեակ, որ քու բախտդ ան է, թող անանկ ըլլայ, մէկտեղ գնա, աստուած- ները թող զքեզ պահպանեն»:

Աս խօսակցութեանց ժամանակ հոգի մէջ ըն- կըղմած մայրն իր զաւակը ներքին փափուկ գորովով մը գրկեց ու հառաչելով ըսաւ. «որդեակ, դուն ի- միսս ես, քանի որ ես քու մայրդ եմ. եւ կը յու- սամ որ բարի ու աստուածոց հաճոյական զաւակ կը մնաս»:

Ս'որը հաւանութեանը վրայ պատանին ա- նանկ ուրախութիւն մը իմացաւ, որ կենացը մէջ չէր դգացած: Արդէն մաքով ինքը զինքը Աթէնքի քա- ղաքացեաց ու քաջամարտիկներուն մէջ կը տեսներ եւ անգիհիւ պատանի առջին ելելու օրուան անհամբեր- րութեամբ կը սպասէր, որ անոր ձեռքէն հրապարա- կաւ պարական պատմութեանը ընդունի:

«Մայր, հարցուց, «ինչ կը կարծես, ութը օր բաւական է. ստուգիւ մինչուկ այն ատենը աղէկ պիտ'որ կենամ»:

Աս խօսքերուն վրայ Մետեղղա ժպտեցաւ. օ- րացոյց մը բերել տուաւ, ու աշնան մէջ հանդի- պող տօները աչքէ անցուց: Տեսաւ որ Հոկտեմբերի 15ին Տրովպապ առումը Աթէնքի մէջ կը տօնուի: «Ասի ապագայ Աքիլէսի մը համար յարմար օր է, ըսաւ կատակով մը, նոյն օրը զինուորութեան պիտ'որ գը- րուիս»:

«Իրօք, Հոկտեմբերի 15ը, ըսաւ Ղուկիոս, երեւե- լի օր մըն է, թէ եւ մինչուկ նոյն օրուան հասնելու համար շաբաթներ պէտք են, բայց Հոկտեմբերի 15ը փառաւոր օր մըն է — ասիկա ցնծութիւն մը պիտ'որ ըլլայ»: Ասանկ խօսեցաւ կրակոտ պատանին ու արտորոք «Հիմակ պէտք եմ Կուինդոսին վաղել երթալ, մնաս բարով բարի մայրիկ, մնաս բարով», ը- սաւ ու գնաց:

Մետեղղա հնարք մը կը մտածէր՝ որ աս զի- նուորական Նորընծայութիւն ըսուած տօնը ինչպէս ըլլայ որ իր տղուն միտքը անջնջելի մնայ: Մտածեց որ իր ամէն բարեկամները հրաւիրէ ու միտքը դրաւ որ անգիհիւ պատանին աղաչէ, որ իր Ղուկիոսին միտքը տպաւորելու յորդորական խօսք մը խօսի:

Օ ինուորական Նորընծայութիւն ** ըսուած տօնը հին ատենուան խափանուած հանդէսներէն մէկն է, որն որ իւրաքանչիւր երիտասարդի վրայ մեծ տպաւո-

րութիւն կ'ընէր: Աս տօնը հինները իբրեւ պատանեկու- թեան հասակէն՝ հրաժարական հանդէս մը կը կատա- րէին: Աս հանդիսաւոր հրապարական առթիւն մէջ երիտասարդները կը խրատուէին, արգարակորով քա- ղաքացւոյ մը վերաբերեալ պարտքը կը յիշուէր, իրենց նախնեացը մեծամեծ գործքերը առջեւին կը դրուէին. ու թէ որ համբաւաւոր հայր չունէին, պատմու- թեան գրքերուն մէջ գրուած հին ազգային առաքինու- թիւնները կը յիշեցնէին: Թէ որ պատահէր որ ետքէն քաղաքացիին մէկը ոճրագործութեան մը համար դա- տաստանի կանչուէր, դատաւորը անոր զինուորական նորընծայութեան ժամանակ ըրած յառաջադրութիւն- ներն ու խոստումները երեսը կը զարնէր:

Գաւթը հիմայ տեսներ թէ ինչպէս Ղուկիոս պատանին աս ուրախութեան տօնը կատարեց:

Աթէնքի ազնուական երիտասարդաց խումբ մը հրաւիրուած էր անգիհիւ պատանին ներկայանալու: Մետեղղային բոլոր ազգականները, պաշտպանաւոր- ներն ու բարեկամները պալատին սրահը ժողվեցան: Բայց տան տիկինը ու Ղուկիոս, որուն համար նոյն տօնը կը կատարուէր, դէռ չէին երեւցած: Որովհետեւ մայրը իր որդւոյն հետ վերը առանձին մէհեանը աս- տուածներուն առջին եռանդագին աղօթքներու զբա- ղած էին, որ երկնից օրհնութիւնը Ղուկիոսի ապագայ բռնելու կենաց ընթացքին վրայ իջնայ: Ղուկիոս՝ ձեռուները երկնից տարածած, աստուածութեան պատկերին դիմացը սրտագին կ'աղօթէր, եւ իբրեւ թէ տրուած անտեսանելի պարգեւները ընդունել կ'ուզէր: Հանդիսաւոր աղօթքներու ժամանակ, զորն որ քուրմը կը կատարէր, ուխտ կ'ընէր աստուածներուն, որ առա- քինութիւնը ամէն բանէն վեր յարգէ, ու մոլութիւնը ատէ: Ետքը մեծ յարգութեամբ մը արձաններուն ծուկը կը շօշափէ, ու ալ կողմը կը դառնայ ու նորէն աստուծոյն դիմացը կու գայ կը կենայ: Մայրը անոր քովը կը սպասէր, ձեռքը բերնին դրած լուծեամբ կ'աղօթէր: Մոմապատ տախտակ մը ձեռքը առած, գործով մը վրան ուխտ մը գրեց, կնքեց տախտակը, ու աստուծոյն ոտքին առջեւը դրաւ ու հոն անանկ կը մնար, առանց մէկը գիտնալու թէ ինչ գրուած է:

Աս տախտակին վրայ գրուածները մինակ մեր ընթերցողներուն կը հաղորդենք: Ուխտ ըրած էր՝ որ եթէ իր զաւակը նոյն պատերազմէն ողջ առողջ դառ- նայ, «նուիրական գարուն», պիտ'որ կատարէ: Այսինքն կը խոստանար՝ որ իր որդւոյն դառնալէն ետքը Մարտ ու Ապրիլ ամիսներուն մէջ իր կալուածներուն վրայ ծնած ամէն անասունները ողջակեզ մատուցանէ:

Աղօթքը լմնցածին պէս, ըմպելեաց նուէրները սկսան: Կրակը կնքեց փոքրիկ խորանի մը վրայ կը վա- ուէր. երիտասարդը ոսկի բաժակ մ'առաւ, ու ողջակե- ղե կուժէն թխադոյն գինի լեցուց, ու անոր մէկ մասը խորանին բոցին վրայ, մէկալ մասն ալ արձանին առ- ջեւը մուսիոնեայ յատակին վրայ աստուծոյն արձանին առջեւը թափեց: Ետքը ալիւրէ կարկանդակ մը նոյն բազնին վրայ դրաւ այրեց, ու Արաբիայի ամենէն աղ- նիւ խուկէն պայծառ բոցին վրայ ցանեց, անանկ որ սիրուն անուշահոտութիւն մը բոլոր մէհեան մէջը բուրեց:

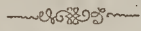
Աս ալ բաւական չէ, դեռ կրօնական հանդէսը չգոցուեցաւ, ինչու որ Ղուկիոս պարանոցէն վար ոսկի հաւկըթածեւ բժժանք մը կը կրէր, զորն որ ծննդ- դեան օրը հայրը որդւոյն վրայ կախած էր: Աս բժժանքը զաւկի մը չէ թէ միայն իր որդիական հնազանդու- թիւնը յիշել տար պիտ'որ, այլ եւ զինքը ամէն հիւան- դութիւններէն ու վտանգներէն աղատ պիտ'որ պա-

* Toga virilis.

** Tirocinium.

հեր: Կարգացողը պիտ'որ ապշի, թէ որ ըսելու ըլլամ՝ որ ինչպիսի խոր սնապաշտական հաւատք ընծայած էր այն խելացի կնիկը նոյն սնոտի բժժանքին: Բայց գանք որ այս օրը իր տղան պատանեկութեան հասակը լմնցած ըլլալով, մայրը նոյն բժժանքը մէկդի առնելու ստիպուեցաւ. ու տարաւ իր ձեռքովը նոյն ոսկի տուփը աստուածուհւոյն առջին դրաւ, ուր իբրեւ նուիրական ընծայ միշտ կախուած մնաց:

Պիտ'որ շարունակուի:

ՊԵՏՄԱՆԱՆ

Անասնոց կրիաներով զբօսնող:

Թէպէտ եւ մինչեւ հիմայ յիշուած քանի մը առանց կռիւն ու մենամարտութիւնը տեղ տեղ հրապարակական զբօսանայ նիւթ եղած է ու կ'ըլլայ. բայց անոնց ամենէն շատ աւելի հռչակած է ու շատ մեծ հանգեսով ու խնամքով կը կատարուի Սպանիայի մէջ Յուսարու-Միւնչը, այսինքն ցուէրու-Կիւնչը. որուն մէջ չէ թէ անբան անասունք իրարու հետ, հապա բանաւոր մարդկան հետ կը մենամարտին. այսինքն ցուլ ու մարդ հրապարակաւ ասպարէզ կ'ելլեն ու կը կռուին:

Աս մենամարտութեան, կամ մարդու եւ ցուլ կռուոյն հրապարակական զբօսանք ըլլալուն սկզբնաւորութիւնը շատ հին է: Հին Յունաստանի, մանաւանդ թեւ սաղիայի մէջ հասարակաց հաճոյական ու ցանկալի զբօսանք մըն էր: Հռոմայեցւոյ մէջ ալ, մանաւանդ կայսերաց ժամանակները, հրապարակական ու սովորական զբօսանքներուն կարգը անցած էր: Յունաց ու Հռոմայեցւոյ մէջ սովորական ըլլող զլամարտութեան հանդէսներուն վիպութիւն մը ունինք մեր Աղբային պատմութեան մէջ: Մ. Խորենացի (Գլ. Բ. Գլ. 79.) մեր Տրդատ Թագաւորին՝ երիտասարդութեան օրերը Հռոմայեցւոյ մէջ անցուցած ատենն՝ ըրած քաջութիւններուն եւ ցուցեցած զարմանալի ուժին վրայ խօսելով կ'ըսէ. «Աս Հայ դիւցառնը Կերասոս Արգիայի դիւցազնէն աւելի ուժ ու քաջութիւն ցրցուց կրկիսին վրայ զլերու կռուին մէջ. վասն զի Արգիային միայն մէկ եղան կամ ցուլէն կ'ծղակէն (ոտքի իւրախէն) բռնելով անիկայ փրցուց, իսկ Հայկազնը մէկ ձեռքով մէկ անգամէն երկու ցուլերու եղջիւրները բռնելով ու զանոնք սլորելով փրցուց, ցուլերն ալ գետինը փռեց: — Դիւն Կատոիոս յոյն պատմիչը (Ի Ներոն, ըստ Բ. Գլ. 1.) Հայոց ուրիշ մէկ Տրդատ Թագաւորին համար, որն որ Ներոն կայսեր ատենը (54—68 թ. Ե.) Հռոմ գացած էր, կը պատմէ թէ իր պատուոյն համար տրուած հրապարակական խաղի մը մէջ՝ ինք Տրդատ բարձր տեղ մը նստած՝ իր տէգն այնպիսի ուժով ու յաջողութեամբ նետեց՝ որ կրկիսին մէջ կռուոյ ելլող երկու ցուլերը մէկտեղ վիճարկեց պառկեցուց: — Թէպէտ եւ ետքի ատենները նոյն իսկ կայսրները մասնաւոր հրովարտակներով զլամարտութիւնը կ'արգելին. բայց արգելքը երկայն ատեն չէր տեսեր: Քրիստոնէութեան ժամանակը աշխարհական տիրողներէն աւելի Հռոմայ քահանայա-

պետները հրամաններով ու առանձին եկեղեցական կանոնով՝ (Օրէնար. Բաճ. Մ. Ի. Գլ. Ե. Հարաք 18.) ինչպէս ուրիշ՝ հեթանոսութեան ատենները սովորական եղած՝ անառնոց ու մարդկան կռիւները, նոյնպէս եւ աս զլամարտութիւնը խստիւ արգելեցին, որով եւ շատ տեղեր կամայ կամաց բոլորովին վերջացաւ: Բայց Սպանիայի մէջ հաստատուն մնաց ու մինչեւ հիմայ Սպանիացւոց զլաւոր զուարճութեան ու զբօսանայ հանդէսներուն մէկն է: Թէպէտ եւ հոս ալ Կարոլոս Գ. (1759—1788.) աս արիւնային ու վտանգաւոր հանդէսը կամաց կամաց վերջացրել ուղեւով հրաման հանեց՝ որ ալ նոյնին համար շատ ցուլեր չպահուին ու անկից ետքը միայն ծեր ցուլերը գործածուին: Եւ որովհետեւ ասոնք տկար ըլլալուն կատաղութեամբ չէին կռուեր, անոր համար ալ հանդէսը շատ զբօսալի չէր ըլլար ու հանդիսատեսները մեծ զուարճութիւն մը չէին ունենար: Բայց երբոր Կարոլոս Գ. ին որդին Կարոլոս Գ. (1788—1808.) Թագաւոր եղաւ, հրամայեց որ զլամարտութիւնն առջի ատեններու պէս զօրաւոր ու կատաղի ցլերով կատարուի: Նա եւ Նաբոլէոն Ա. Կայսեր եղբայրը Յովսէփ Սպանիայի Թագաւոր ըլլալէն ետեւ՝ (1808—1813.) քանի մը քաղաքական նկատմանց համար նոյն հանդէսին կատարուելուն թոյլ տուաւ, որ եւ մինչեւ հիմայ կը շարունակուի:

Արդ աս երկրին մէջ առջի ատենները ամենէն պաշտօնական Թագաւորութեան հանդէսները Սպանիայի Թագաւորները հանդիսական օրերու մէջ կատարել կու տային: Հիմալ թէ մայրաքաղաքին՝ Մատրիտի մէջ ու թէ ուրիշ ամէն մեծ քաղաքները առանձնական մարդիկ նոյն հանդէսը կատարել կու տան՝ հասարակօրէն ամէն մէկ քաղաքին հասարակաց գանձին կամ արկեղծախիւքը: Մատրիտի մէջ ամառներն ամէն շաբաթ երկու հեղ աս հանդէսը հասարակաց հիւանդանոցին ծախիւքը կը կատարուի: Բուն կռուոյն տեղը ընդարձակ ասպարէզ մըն է՝ «Թէատրոն զլամարտակաց» (Coliseo de los Toreros) ըսուած, որուն բոլորովը սանդուխի նման նստարաններ կան, ու անոնց վրայ կարգ մը պատշգամներ կամ վերնայարկներ շինուած են, ուր հարուստներն ու մեծամեծները կռուոյն հանդիսատես կ'ըլլան: Հասարակօրէն աս հանդէսը տեսնելու եկողներն իրենց խիստ փառաւոր զգեստներովն ու թանկագին զարդարներով զարդարուած կու գան: Բուն զլամարտները կամ ցուլերու գէմ՝ ասպարէզ ելլելու մարտիկները երկու կարգ բաժնուած են, ձիաւորք (Toreadores) ու հետեւակք (Toreros), որոնք աս կռիւն իբրեւ իրենց արհեստը կամ ստակ վաստակելու զբաղմունքն ըրած են, եւ աղէկ հասուցում կամ վարձ կ'ընդունին. ուստի եւ թէպէտ շատ աշխատալի, դժուարին ու վտանգաւոր պաշտօն մը ունին, բայց ընդունելու վարձքին յուսովը սրտապնդած յօժաւորութեամբ ու փափագով կռուոյն մէջ կը մտնեն: Արդ թէ ձիաւորք ու թէ հետեւակք առջեւնէն ստիկանութեան պաշտօնեայ մը ունենալով՝ սահմանուած ժամին կու գան կռուոյն ասպարէզը կը մտնեն: Ամենէն առաջ տիգաւոր (Picadores) ըսուած մարտիկները՝ հին սպանիացի

ասպետի զգեստները հագած ու վատ ձիերու վրայ հեծած՝ ձեռքերնին նիզակ կամ տեգ մը՝ յառաջ կը քալեն ու կրկին մէջ տեղն ըլլող ցուլերու արգելքներուն առջեւ կը կենան։ Ասոնցմէ ետեւ կու գան հետեւակ մարտիկները (Chulos), որոնք բաղմամբիւ ժապաւէններով զարդարուած են, ու ամէն մէկուն ձեռքը մետաքսեայ բացազոյն երկայն շերտ (écharpe) մը կը ծփայ. ասոնք ասպարեզին բարձրութիւն ըլլող վանդակապատներուն առջեւ իրարմէ քիչ մը հեռու կը կենան։ Ամենէն ետքը կու գան գլխաւոր մարտիկները կամ ցլատպանները (Matadores), որոնք փառաւոր հագուած են, ալ ձեռքերնին սուր մը, իսկ ձախ ձեռքերնին կարճ գաւազան (Muleta) մը բռնած, որուն վրայ կտոր մը մետաքսեայ կարմրագոյն լաթ կամ պղտիկ դրօշակ մը կապուած է։

Ամէն բան ըստ կարգի պատրաստուելէն ետքը՝ ուտիկանութեան գլխաւոր պաշտօնեան նշան մը կու տայ, ու անմիջապէս ցուլ մը արգելքէն դուրս կը թողուի, որուն դէմ կու գան նախ առաջին տիգաւորները ու իրենց տեգերով ցուլին կռակը խթելու կը սկսին, ու երբոր իրենց ձին ցուլէն վերջ մը կ'ընդունի, կը փութան փախչիլ ու անկից հեռանալ։ Անկից ետքը, կամ նա եւ տիգաւորներուն մէկը իր ձիէն վար ինկածին պէս՝ զինքը ազատելու համար, հետեւակամարները (Chulos) ասպարեզ կ'ընեն, ու իրենց ձեռքի երկայն շերտերը ցուլին գլխուն վրայ կը ձգեն, եւ թէ որ հարկ՝ այսինքն վտանգ ըլլալու ըլլայ՝ տեսարանին բոլորութիւն ըլլող տախտակէ պատին մէկալ դին կը ցաթիկեն։ Ան վայրկեան մէջ ուրիշ տիգաւոր մը կը ջանայ աղաղակաւ զցուլը ան կողմանէ ետ դարձնել ու դէպ իր կողմը բերել։ Երբեմն կատարած ցուլերը աւելի եւս կատարելագործուած համար ասպարեզին մէջ կը թռնուած խոշոր շուներ ալ կը թողուին։ Երբոր ցուլը 10—12 տիգաւորներու հետ կռուէն ետքը յոգնելու եւ տկարանալու նշան կու տայ, ալ տիգաւորները մէկդի կը քաշուին ու հետեւակամարները ձեռքերնին մէյ մէկ գաւազան (Banderillas) առած յառաջ կու գան։ Աս գաւազանները երկու ոտնաչափ երկայն են, մէջերնին պարապ ու վառօդով լեցուած է, ու վրանին թղթի շերտեր փաթտուած են. իրենց ծայրն ալ կտցաւոր երկաթ կամ ծանկ (չէնկէ) մը հաստատուած է, զորն որ կողմնէն կը ջանան ցուլին վրայ նետել ու կախել։ Թէ որ ասիկայ յաջողուի ըլլայ, գաւազանին մէջի վառօդը կամ փամփուշտը կը փռնի ու ցուլը կը սկսի կատարելով ասպարեզին վրայ ասդին անդին վազել. ան ատեն գլխաւոր մարտիկ կամ ցլատպան մը ասպարեզ կ'ընէ՝ զայրացած անանոյն վերջին հարուածը տալու համար։ Ցուլը ասոր ձեռքի գաւազանին մետաքսեայ կարմիր լաթին կամ դրօշակին շարժիլ տեսածին պէս՝ վերջին աստիճանի կատողած՝ աչուրները անոր վրայ կը տնկէ ու անիկայ իր թշնամին սեպելով աստիճանութեամբ անոր կը վազէ. ու ան վայրկեանին՝ որ ինք աչուրները դոյած նոյն լաթին զարնուելու վազելով՝ բռնողին ձախ թեւին տակը կը հասնի, մարտիկը իր ալ ձեռքի սուրն անոր կողմ կը խօթէ։ Թէ որ աս բանս յաջողակութեամբ կատարուի ըլ-

լայ՝ ամէն դիպոյ հանդիսատեսները իրեն գովեստներ կու տան, աչիւն, կեցցէ կը պոռան. բայց թէ որ ցուլն աւելի յաջողակ գտնուի ու այդ իր տխրեանը վերաւորելու կամ գետինը ձգելու ըլլայ՝ նոյն գովեստներն ինք կ'ընդունի եւ շուտ մը ուրիշ ցլատպան մը ասպարեզ կ'ընէ։ Երբեմն կը հանգիստի՝ որ մէկ օրուան կամ հանգստին մէջ ութ մինչեւ տասը ցուլ կռուոյ կը հանուին ու կ'իյնան կամ կը սպաննուին։ Նա եւ միեւնոյն հանգստին մէջ 10—12 ձի կը սպաննուին։ Իսկ անոնց դէմ կռուոյ ելող մարդիկնեւորուն մէջէն սպանուող խիստ քիչ կ'ըլլայ։ Գազանական հանդեսին վախճան կու տան երեք ջորի, որոնք զանգակներով ու դրօշակներով զարդարուած՝ ասպարեզը կը բերուին ու մեռած փառած ցուլերուն եղջիւրներուն կը կապուին, եւ զանոնք քաշիւտելով կ'առնեն կը տանին. որուն վրայ հանդիսատեսները զուարճութեամբ կը սկսին ցրուիլ։

*
†

Բ Ե Ս Պ Ա Տ Մ Ե Վ Ե

Որիկ :

Որիկն՝ այսինքն բրինձը տեսակ մը խոտ է, որն որ երկու պղտիկ՝ սրածայր ու գուրս ցցուած փշանման թեւերով միաձաղիկ ու ողկուղածեւ հասկ մը ունի։ Իր տունը՝ որն որ եղեգի նման ծիւղ արձակելով երեք չորս ոտնաչափ բարձրութեան կը հասնի, ի սկզբան գարւոյ ցօղունին կը նմանի, բայց ետքէն վերի ծայրն ընդարձակելով մեծ փունջ մը կ'ըլլայ, ուր բրինձի հատերը կը բուսանան։ Բրինձը մէկ տարւան համար կը ցանուի ու կը հասունանայ, շատ խոնաւ ու ջրով ողողած գետին կ'ուզէ, ուստի եւ ցած ու ճախճախուտ տեղեր աղէկ կը յաջողի, որովհետեւ այսպիսի տեղերը ջրով ողողելը դիւրին կ'ըլլայ։ Բայց պէտք է բրինձի արտերը թուրքերով այլ եւ այլ բաժիններ կամ հատուածներ բաժնել, որպէս զի հարկաւոր եղած տեղն ու ատենը ջուրը՝ ինչպէս որ կ'ուզուի՝ աւելցուի կամ պակսեցուի։ Հասունալէն ետքը կը քաղուի ու աղէկ մը չորնալէն ետքը՝ զարնելով հատերը իրենց պատճէն կամ փեճեկէն (կճեպէն) կը զատուին ու համբարները կը ժողվուին։ Բրինձի տունը քանի մը տարբեր տեսակներ ունի, այսինքն՝ հատերով ու առանց հատի. սոյնպէս եւ իր հասկին արտաքին պատճին կամ յատկապէս փշանման թեւերուն դոյնին նկատմամբ՝ կայ դեղին, ճերմակ, կարմիր ու սեւ։ Չատ տեսակ բրինձ մ'ալ կայ, լեռնային որիչ ըսուած, որն որ բարձր տեղեր յառաջ կու գայ, շատ ջրի չիկարօտիր, հասարակ անձրեւներով կը յաջողի ու ցուրտէն շուտով չիմլասուիր։ Բրինձը դիւրամարս ու շատ անուցիչ է. բայց իր աս ետքի սեպհականութիւնն ուրիշ արմատեայ տեսակներուն պէս մածուցիկ ու շաքարի հիւթ ունենալէն յառաջ չիգար, հապա միայն առատ զուտ ալիւր ունենալէն։ Ասոր համար կատարեալ չիկարօտիր, ուստի եւ իրմէ զանդուած կամ հայս ու անով հաց շինուելու յարմար չէ։ Իրմէ կը շինուի շուտ դինովընող ըմպելիք կամ որիզաջուր (պիւս), եւ

աս հիւթը շարքի հիւթով կամ արմատի մուգով եփելով՝ կ'ըլլայ Եւրոպացւոյ արա՛ կամ բա՛ (== Գիւնի՛ն բա՛ն) ըսած զօրաւոր ըմպելիքը: Ասկից ի զատ գանազան հիւանդութեանց, ինչպէս զօրաւոր տենդի, կուրծքի ախտերուն, թանչի, եւ այլն, դեղ կ'ըլլայ բրինձը աղէկ եփուելով, որովհետեւ շատ հոյզ (եօղ) ունի, լուծութիւնը բռնող է, ու ջերմութենէ պատճառած գրգռութիւնը կը մեղմացնէ: —

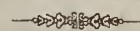
Որիդին բուն հայրենիքը Արեւելեան Հնդկաստանն ու Ճենաստանն է, ըստ ոմանց՝ իր առաջին տեղը Ափրիկէ կամ Եթովպիա կը համարուի, Եւրոպա՝ տանտուշորութեան զարդը հարէն ետքը մշակուելու սկսած է. իսկ Ամերիկա աւելի ուշ մտած է: Ամենէն ընտիր բրինձը Ափրիկէն է՝ կամ Եգիպտոսին կը սեպուի: Իսկ իր առատութեան կամ մշակութեան կողմանէ ամենէն աւելի Արեւելեան Հնդկաստանն, Ճենաստանն ու Յարոն յառաջագիւժ են: Եւրոպայի մէջ՝ Իտալիա մանաւանդ Լոմպարդիա, Սպանիայի Ալլենտիա նահանգը, ու Օմանեան տէրութեան մէջ Փիլիպպոլիսի (Ֆիլիպ) շրջանակը՝ Մարիցա (Մէրմէ) գետին սահմաններուն վրայ՝ շատ կը մշակուի ու կը յաջողի: Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ ալ՝ ամէն կողմերէն աւելի Հարաւային Կարոլինա ու Գեորգիա նահանգները առատ բրինձ կ'ըլլայ: Գերմանիայի մէջ բրինձի մշակութիւնը յաջողցնելու համար մինչեւ հիմակ եղած փորձերը պարապ եղան. որուն գլխաւոր պատճառը՝ աս տունին յաջողելուն հարկաւոր ըլլող ջերմութեան պակսութիւնն է: Բայց բրինձին յաջողած տեղերն ալ՝ գետինը պատշաճ թացութեան մէջ պահելու համար զանիկայ յաճախ ողողելէն՝ օդին մէջ ապականութիւն յառաջ կուգայ, ուսկից՝ Եւրոպայի մէջ առանձինն՝ այն գէշ տեսակ երկօրեայ՝ երեքօրեայ տենդերը կը պատճառին, որոնցմէ վերին Իտալիայի շատ կողմերը գացող օտարականները յաճախ կը բռնուին: Նա եւ նոր կամ դեռահաս բրինձը շատ ուտելը վնասակար հիւանդութեանց պատճառ կ'ըլլայ. ինչպէս Հնդկաստանի մէջ ասկից 20—22 տարի յառաջ յաճախած մաղձացաւին (Գիւնի) պատճառը՝ նորահաս բրինձին չափէ աւելի գործածութիւնն ըլլալը յայտնի իմացուած է: Սակայն աս ալ պետք է ընել, որ ինչպէս Եւրոպայի մէջ առանց ցորենի եւ ուրիշ ցորենեղինաց կամ արմատեայ չիկրնար ապրուիլ, ասանկ ալ Ասիայի, մանաւանդ Արեւելեան Հնդկաստանի ու Չինաստանի մէջ թէ որ բրինձը չյաջողելու ըլլայ՝ մեծ սով կ'ըլլայ: Արնայ ըսուիլ՝ որ միայն Չինաստանի մէջ հարիւր միլիոն մարդէն աւելի միայն բրինձով կ'ապրին: Հասարակ կարծիք է՝ թէ աշխարհքիս վրայ ըլլող մարդկան կէսին ամէնօրուան՝ կամ գոնէ գլխաւոր կերակուրը բրինձն է:

†

Պոլշտոյ կիմարք մը:

Յամի 1833ին Լոնտոնի, Փարիզի եւ Իտալիայի շատ քաղաքներուն մէջ շատ մեծ համբաւ հանեց մարդ մը, որն որ մարդկային ընկերութեան մէջ խիստ քիչ տեսնուող երեւոյթներուն մէկը կրնայ ըսուիլ: Աս մարդը

կ'ըսուէր Աղաւղիս Ամբոսիոս Սէօրա, որն որ Գաղղիայի Շանբաներ գաւառին Թոք քաղաքը 1798ին ապրիլի 20ին աղքատ ծնողացմէ ծնած էր. իր մարմնոյն բարձրութիւնը մինչեւ հինգ ոտնաչափի հասաւ. բայց չորս տարւունէ սկսած այնպէս նիհարացաւ, որ այրական հասակին հասնելէն ետքը հազիւ 19 օխայ ծանրութիւն ունէր, որն որ ոսկրներուն եւ մարմին ծանրութիւնը միայն կրնայ սեպուիլ: Իր թեւերուն լայնութիւնը երկուք ու կէս մատնաչափ, իսկ բարձրեւուն (Գաւա) արամագիծը միայն մէկ մատնաչափ էր: Իր բաղկերակին հարուածքները շատ տկար էին ու մէկ վայրկենի մէջ յիսունը չէին անցներ: Ամէն մարդ զինքը կենդանի կմակը (սղջ սակրատիք) կը կանչէր: — Բնութեամբ շատ վառվռուն էր, երաժշտութիւնը շատ կը սիրէր. գիտէր վին (Ֆէմա) դարնել, նա եւ կարգալ գրել, այլ եւ այլ գրքեր կարգալն իր զուարճութեանց մէկն էր, նա եւ ուրիշ զբօսանքները կը սիրէր: Ծովու ու ցամաքի վրայ հանգիստ ճամբորդութիւն կ'ընէր: Շատ չափաւոր կ'ապրէր. կերակուրը՝ դիւրամարս ուտելիքներ էին, հաւեղէն, ձուկ, եւ այլն. իր օրըստօրական կերակուրին ծանրութիւնը հազիւ հարիւր տրամի կը հասնէր: — Ամէն տեղէն աւելի Լոնտոնի մէջ մեծ համբաւ ու զարմանք պատճառեց. թագաւորական ընտանիքը զինքը տեսնելու փափագելով պալատը կանչեցին. ինչպէս նա եւ շատ ազնուականներ մեծ հետաքրքրութիւնով զինքը տեսնելու կը ջանային: Համալսարանին մեծերն իրեն երեւելի դուժար դրամոյ խոստացան տալ՝ որ կտակ ընէ թէ իր մարմինը՝ մեռնելէն ետքը նոյն համալսարանին տրուի՝ իբր արտաքոյ կարգի հազուագիւտ բան մը. բայց ինք աս առաջարկութիւնը ոչինչ կերպով ընդունեցաւ: Ամէն տեսնողները՝ նոյն իսկ տկար կանաչքովկայութիւն տուած են՝ որ աս մարդուն տեսիլը ամենեւին խրտեցուցիչ կամ աչաց անհաճոյ չէր:

ԲԱՎԱՆԳԱՎՈՐԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԵԱՆՑ ԵՒ ԱՐՈՒՅՍԻՑ

Աշխարհագրութեան վրայ:

(Հարաւստիւնիս)

Ա Ս Ի Ա

Ա. Ծով եւ ծովածոց:

Ասիա չորս գլխաւոր ծովեր ունի, 1. Հիւսիսային սառուցեալ ծով: 2. Խաղաղական ովկիանոս: 3. Հնդկաց ովկիանոս: 4. Միջերկրական ծով: Ասոնցմէ զատ կան ուրիշ փոքր ծովեր կամ խորշեր ալ, այսինքն Սեւ ծով, Մարմարա ծով, Ալբի-պեղագոս, Կասպից ծով, Պարսից ծոց, Օմանի ծոց, Պենկալայի խորշ, Չինաց ծով, Ճափոնի ծով, Օխոցքայի ծով, Բամ-չաթքայի կամ Պերինկեան ծով, եւ այլն:

Բ. Նեղուց, — Պոսփորոս, որն որ Սեւ ծովը Մարմարայ ծովուն հետ կը միացնէ. Տարտանուլի (Չանազ գալէսի), որն որ Մարմարայ ծովը Աքքիպեղագոսին հետ կը կապէ: Պապ-իւլ-Մանտէպ, որն որ Կարմիր ծովը Արաբացւոյ ծովուն հետ կը միացնէ: Որմուզ, որն որ Պարսից ծոցն Արաբացւոյ ծովուն հետ կը միացնէ: Մայլքքա, որն որ համաձայն ցամաքակղզին Սումատրայէն կը բաժնէ. Պերինկ, որն որ հիւսիսային սառուցեալ ծովը Խաղաղական ովկիանոսին հետ կը կապէ:

Գ. Կղզի, — Միջերկրական ծովուն մէջ են, Բիոս (Սագրը), Սամոս (Սուսամ), Հուդոս ու Կիպրոս:

Պարսից ծովին մէջ կան, Պաշրէյն, Որմուզ, (Հիւրմուզ), Արաբացոց ծովուն մէջն են Լաքէտիլեան ու Մալտիլեան կը:

Հնդկաց ուղիւնսն մէջ կը գտնուին Սէյլան, Անտամանեան եւ Կիլրուպեան կը:

Չինաց ծովուն մէջ կան Փիլիպպեան կը, Հայնան, Ֆորմոզա, եւ այլն:

Խաղաղական ուղիւնսն մէջն են Ճափոնի կը, Ալեու-թեան կը, եւ այլն:

Դ. Թերակղզի կամ Յամաքակղզի, Ասիայի մէջ չորս մեծ թերակղզի ու երեք փոքր թերակղզի կան: Մեծ թերակղզիներն են, փոքր Ասիա (Անատոլի), Արաբիա, Արեւելեան եւ Արեւմտեան Հնդկաստան: Փոքրներն են Մալաքա՝ Ասիայի ցամաքին ամենէն հարաւային ծայրը. Գորէա, Չինաց երկրի մէջ, ու Բամբայթա՝ Օխոցի ծովին արեւելեան դին:

Ե. Հրուանդան կամ Գլուխ. — Պապա պուռնու, Տաճկաց Ասիայի մէջ: Գորմին՝ Հնդկաստանի մէջ: Ռոմանիա՝ Մալաքայի ծայրը: Բամպոճա, Բամպոճային հարաւային ծայրը, եւ այլն:

Զ. Լերինք. — Կաւկասեան լերինք, Սեւ ծովու ու Կասպից ծովու մէջ: Ուրալու լերինք՝ Ռուսի Խերսոպոլի եւ Սիպերիայի մէջ: Մեծ ու փոքր Ալթայի՝ Չինաց երկրին հիւսիսային սահմանները: Հիմալայայ լերինք՝ Հնդկաստանի եւ թիւպէթի մէջ տեղ: Հինտուրուհ, Մուղ տաղը, Տալայի՝ Ազատ թաթարստանի մէջ: Տաւրոսի, Վիքաննու լերինք, Արարատ Լ. Տաճկի Ասիայի մէջ: Սինա, Արաբիայի մէջ, եւ այլն:

Է. Լճեր. — Պալալ՝ Սիպերիայի մէջ: Վան (Աղթա-մար), Սեւան, Մեռեալ ծով ու Տիբերիայի ծով, Տաճկի Ասիայի մէջ: Արարու լիճ՝ Ազատ թաթարստանի մէջ: Պալալ, Գալիէ, Թանկիթիկ, Ճենաստանի մէջ: Որմիա, Պարսկաստանի մէջ:

Ը. Գետեր. — Օպ, Ենիսէյս, Լենա, Ինտիքիքա, Գոլմա, Հիւսիսային սառուցեալ ծովը կը թափին: Ամուր՝ Օխոցի ծովը կը մտնէ: Հոանկոյ, Բեանկ, Բամպոճա, Մեռեալ, Չինաց ծովը կը մտնեն: Իրաւատտի, Պրամաթուլթա, Բանգէ, Պենկալայի ծոցը կը թափին: Ինդոս՝ Արաբացոց ծովը կը մտնէ: Տիբերիս եւ Եփրատ մէկտեղ՝ Պարսից ծոցը կը մտնեն: Կուր եւ Երասի մէկտեղ՝ Կասպից ծովը կը թափին: Ճորոխ, Ալեւ (Գըրըլ քրմազ), Իրիս (Եէշիլ քրմազ)՝ Սեւ ծովը կը մտնեն: Յորդանան՝ Մեռեալ ծովը կը մտնէ:

Թ. Բոլոր Ասիայի ընդարձակ երկիրը 10 գլխաւոր մաս կամ աշխարհք կը բաժնուի:

1. Ռուսի Ասիա — Սիպերիա, 280.000 քա. մղ., եւ 2½ միլիոն բն. : Գլխաւոր քաղաքներն են Թոմսկը, Թոմսք. Տրեխիս (Թիֆլիս), եւ այլն:

2. Տաճկի Ասիա, 24.000 քա. մղ., 10 միլիոն բնակիչ ունի եւ հինգ գլխաւոր նահանգ կը բաժնուի.

ա. Հայաստան. բ. Ասորեստան. գ. Միջագետք. դ. Ասորիք. ե. Փոքր Ասիա կամ Անատոլի: Գլխաւոր քաղաքներն են Կարին (Երզրում), Վան (Համիրամակերտ), Տիգրանակերտ (Տիարպէքեր), Պաղատտ, Պասրա, Եղեւիս (Ուրհա), Դամասկոս (Համ), Բերիս (Հալէպ), Երուսաղեմ, Չովուռնիս (Իզմիր), Բեթանիս, Պուրա, Կեսարիա (Բայսերի), Տրապիզոն, Սամսոն, եւ այլն:

3. Պարսկաստան, Թագաւորութիւն, 22.700 քա. մղ. 11½ միլիոն բնակիչ: Մայրաքաղաքը՝ Թեհրան. մէկալ գլխաւոր քաղաքներն են Սպահան, Ջուղա, Բեշլ, Դամլէթ, Բաղմին, Ասթրապատ, Բերմանշահ, Շիրազ, եւ այլն:

4. Արաբիա, 47.000 քա. մղ. 12 միլիոն բնակիչ: Գլխաւոր քաղաքներն են Մեքքէ, Մեդինէ, Մոքա, Ճիստէ, Ատէն, որն որ Անգղիացոց տակն է, եւ այլն:

5. Ալգանիստան (Բապուրիստան), Խանութիւն. 12.000 քա. մղ. 10 միլիոն բնակիչ: Մայրաքաղաքը՝ Բապուր. մէկալ երեւելի քաղաքներն են Հերատ, Տուշաք, Ճիլլապատ, Պալն, եւ այլն:

6. Պելուճիսթան, Խանութիւն. 6.500 քա. մղ. 2 մի-

լիոն բնակիչ: Գլխաւոր քաղաքներն են՝ Բեշլ, Սինաւան, Կունտաւա, Պելա, Ջուհրի, եւ այլն:

7. Ազատ թաթարստան (Թուրքաստան), Խանութիւն. 32.000 քա. մղ. 7 միլիոն բնակիչ: Գլխաւոր քաղաքներն են, Պուխարա, Խիվա, Սամարխանթ, Ուրկէնճ, Թաշքէնտ, եւ այլն:

8. Հնդկաստան, 125.000 քա. մղ. 200 միլիոն բնակիչ: Երկու գլխաւոր մաս կը բաժնուի, Գանգէս գետին առօրի դին ու Գանգէսին անդի դին: Աս երկրին գլխաւոր ու ծաղկած մասն Անգղիացոց ձեռքն է: Գանգէսին առօրի դին եղող մասին գլխաւոր քաղաքներն են՝ Կալկաթա, Մատրաս, Պոմպայ, Կոա (Փորթուկալի տակ), Տելլի, Պենարէս, Ալահապատ, Մերդափուր, Լուքնով, եւ այլն:

Գանգէսին անդի դիւ մասին գլխաւոր քաղաքներն են՝ Փեկու, Մարթապան, Սիամ, Սինկափուր, Պանկոթ, Սայլու, Հուէ (Փուլուան), Բէնջ, եւ այլն:

9. Ճենաստան կամ Չինաց երկիր, Կայսրութիւն, 280.000 քա. մղ. 280 միլիոն բնակիչ: Աս ընդարձակ կայսրութիւնը շատ դաւառներու կը բաժնուի՝ որոնք են բուն Չինաց երկիր, Մանչուրիա, Մոլդուստան (Մոնկոլստան), փոքր Պուխարա, Թիպէթ, Գորէա, եւ այլն: — Մայրաքաղաքն է Փեքինը 2 միլիոն բնակչով: Մէկալ երեւելի քաղաքներն են՝ Բանթին, Նանքին, Մաքայ (Փորթուկալի տակ), եւ այլն:

10. Ճափոն, Կայսրութիւն. 12.570 քա. մղ. 25 միլիոն բնակիչ: Աս տերութիւնը չորս մեծ եւ շատ փոքր կղզիներէ կազմուած է: Մայրաքաղաքն է Ետտոյ 1½ միլիոն բնակչով: Նանքասաթի, ծովեղերեայ քաղաք է, որուն նաւահանգիստն Եւրոպացիք կրնան մտնել:

Ա Փ Ր Ի Կ Է

Ա. Ծովեր ու ծովածոցեր. — Ափրիկէ երեք մեծ ծովերու մէջ կ'իյնայ, որոնք ղինքը գրեթէ ամէն կողմանէ կը պատեն, այսինքն Միջերկրական ծով, Ատլանտեան ովկիանոս ու Հնդկաց ովկիանոս: Իսկ ծովածոցերը՝ նոյնպէս երեք հասն են, այսինքն՝ Գալէսի (կամ Սիւրտեան) ծովածոց, Արաբացոց ծովածոց կամ Կարմիր ծով, եւ Կուինէյսի ծովածոց:

Բ. Կղզի. — Ափրիկէի բոլորտիքը գտնուած գլխաւոր կղզիներն են՝ Ազորեան կը. (Փորթուկալաց տակ), Բանարեան կը (Սպան.), Դալարի գլխոյ կղզիք եւ Մատէյրա (Փորթ.), Ս. Հեղինէ, Համբարձում (Անգլ.), Մատակասքար, Մաքա-րենեան կը, եւ Սորթթարա (Անգլ.), եւ այլն:

Գ. Հրուանդան. — Սեւթա՝ Ճիպրալթարի դիմաց, Պոյատոր, Սպիտակ գլուխ, եւ Դալարի գլուխ՝ համանուն կղզեաց դիմացը. Լոփէզ՝ հասարակածին մօտ. Գլուխ բարեյու-տոյ՝ Ափրիկէի հարաւային ծայրը, Կարտաֆուր՝ Սորթթարա կղզ-դոյն դիմացը:

Դ. Լերինք. — Ատլասի լերինք՝ Ափրիկէի հիւսիսային եզերքը, Գոնկ լերինք եւ Լուսնի լերինք՝ Ափրիկէի մէջ տեղերը. Լուփաթա լերինք՝ Բաֆրաստանի մէջ:

Ե. Լճեր. — Լաւտիյէ (Լովետիյէ) Բապէսի ծովածոցին մօտ. Մերիս լիճ՝ Եգիպտոսի մէջ, Չատեւ Տիպպի լճեր՝ միջին Ափրիկէի մէջ, Մարաի եւ Բուֆնա լճերը՝ հարաւային կողմերը:

Զ. Գետեր. — միջերկրական ծով կը թափի Կեղոս, որն որ Լուսնի լեռներէն կը բղխի: Ատլանտեան ովկիանոս կը մտնեն Սենեկալ, Կամպիա, Չահիրէ կամ Բոնկոյ, Բուանցա եւ Օրանս: Հնդկաց ովկիանոս կը վաղէ Չամպեոն:

Է. Ափրիկէ երեք գլխաւոր կողմեր կրնայ բաժնուիլ. այսինքն Հիւսիսային, Միջին եւ Հարաւային:

Հիւսիսային կողմը կ'իյնան Բարբարոսաց երկիրներն, որոնք դարձեալ դաւառ կամ տերութիւն կը բաժնուին,

1. Մաւրիտանիա (Մաղըբ, Մարոքոյ) կայսրութիւն: Գլխաւոր քաղաքներն են Մաղըբ, Ֆէս:

2. Ալճերի (Ճեզայիր), մայրաքաղաք՝ Ալճիրի. գլխաւոր քաղաքներն են՝ Բոսթանթինէ, Օրան, եւ այլն: Աս երկրին տէրը Գաղղիացիք են:

3. Թունիզ եւ

4. Թարապուրդ՝ իրենց համանուն քաղաքներով՝ երկու գաւառներն ալ Տաճկաստանի հարկատու են:

5. Եգիպտոս, մայրաքաղաք Քահիրէ: Գլխաւոր քաղաքներն են՝ Աղեքսանդրիա, Տալէթ, Թեբէ, Սուէզ: Աս ծաղկած երկիրը Տաճկի կայսրութեան հպատակ է:

6. Սահարա անապատն, որուն մէջ մեծամեծ ցեղեր կան, Պիլէտիւլ Ճէրիտ, Թիպպուս, Պուռնու, Ֆեսսան, Տարֆուր, եւ այլն:

Միջին Աֆրիկէի մէջ կան,

7. Սենեկամալիա. գլխաւոր քաղաքներն են՝ Ս. Լույի (Գաղղիացոց), Պէթէօրսթ (Անգլ.) եւ այլն:

8. Հիւսիսային կամ վերին Կուինէա. երեւելի քաղաքներն են՝ Քուսմասի, Ալոմէյ, Պենին: Աս երկրին ափունքը զանազան անուններ ունին, զոր օրինակ Սիէրա Լէոնա, Պըղպըղի, Ժանեաց, Ոսկւոյ, եւ Գերեաց ափունք:

9. Սուտան, որն որ զանազան իրարմէ անկախ ցեղերու կը բաժնուի, ինչպէս Եարիպա, Պորկու, Պոռնու, Թիմկուրթու, եւ այլն:

10. Կուպիա. գլխաւոր քաղաքներն են՝ Տոնկուլ, Շենտի, Սենասար, Օպէյտ, եւ այլն:

11. Ապիւնիա (Հապէշիտան). աս երկիրն ալ շատ տէրութիւններու կամ գաւառներու կը բաժնուի, զոր օրինակ, Թիկրէ, Կոնտար՝ համանուն մայրաքաղաքով, Շուա, Ամհարա, եւ այլն:

12. Այան կամ Սոմալիա:

13. Հարաւային կամ Սուրին Կուինէայի մէջ կան Լուանկոյ, Քոնկոյ, Անկուլ, Պենկուլ, եւ այլն:

Հարաւային Աֆրիկէի մէջ կ'իյնան,

14. Քափանտ, մայրաքաղաք՝ Քափաթատ:

15. Հոթթէնթոթ:

16. Քաֆրաստան:

17. Սոֆալ, գլխաւոր քաղաք՝ Սոֆալ (Փորթուկալոց տակ):

18. Մոզամպիկ, աս ծովեզերին մեծ մասը Փորթուկալոց տակն է. գլխաւոր քաղաք՝ Մոզամպիկ (Փորթ.):

19. Մոնոմթափա, գլխաւոր քաղաքներն են Սէնէ, Յուսկէ:

20. Չանկեպար, գլխաւոր քաղաք՝ Միլինտէ:

21. Կղզիք. աս Մատակաքար, ք. Մաքարենեան կ.ք., ք. Սէշէլեան եւ Ամրանթեան կ.ք.:

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

Ա. Ծով. — Ամերիկա երեք գլխաւոր մեծ ծովերէ բաւարարած է, որոնք են՝ Հիւսիսային սառուցեալ ծով, Ատլանտեան ովկիանոս եւ Խաղաղական ովկիանոս:

Բ. Նեղուց. — Պերնիկիւնեղուց՝ Ասիայի եւ Ամերիկայի մէջ տեղ. Տեյլիկի նեղուց, Հուստոնի նեղուց, Պարթիկի նեղուց, Մակեդոնի նեղուց:

Գ. Ծովածոց. — Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ կան՝ Հուստոնի ծոց, Պաֆինեան ծոց, Ս. Լաւրենտիոսի ծոց, Մեքսիկայի խորշ, Օնտարիոսի ծոց, Քալիֆոռնիայի ծոց:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ են՝ Տարիէնու ու Մարաքայիկոյ ծոցեր՝ Բարայիպեան ծովուն մէջ:

Դ. Կղզի. — Կրէօնլանտ՝ հիւս. սառուցեալ ծովին մէջ: Պերմուտեան, Լուրայեան, մեծ եւ փոքր Անտիլեան կ.ք. Ատլանտեան ովկիանոսին մէջ: Կոր Գետրիկա, Ֆալքլենտի կ.ք., Երկիր Տրոյ ու հարաւային Շէթլէնտ՝ հարաւային ովկիանոսին մէջ:

Ե. Յամբալկոյ. — Լապրատոր, Կոր Սկոտլանտ, Անգլիացոց Ամերիկայի մէջ: Ֆորրիտա՝ Միացեալ Նահանգաց հարաւային կողմը. Քալիֆոռնիա եւ Եուրաթեան Մեքսիկայի մէջ: Ալաբա՝ Ռուսի Ամերիկայի մէջ:

Չ. Լերներ. — Բորտիլեան կամ Անտեան լերներ, որոնք հիւս. Ամերիկային մինչեւ հարաւային Ամերիկա կը տարածուին: Ասոնց վրայ շատ հրաբուլիս լեռներ ալ կան: Սորաթա եւ Չիլիպոսոյ՝ հար. Ամերիկայի խիստ բարձր լեռներն

են: Ափայտեան կամ Ալեկանեան լերներ, որոնք Միացեալ Նահանգաց մէջ տարածուած են:

Ը. Լիճ. — Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ կան՝ Մեծ աղւջու լիճ, Վիննիփէկ, Վերին լիճ, Միդիկան, Հուրոն, Էրիէ, Օնթարիոն եւ Նիքարակա:

Հարաւային Ամերիկայի մէջ են՝ Մարաքայիկոյ, Թիթիկալա, Լաւրընզա:

Ը. Գետ. — Հիւսիսային Ամերիկայի մէջ են՝ Մաքքենցիէ (Հիւս. սառ. ծով). Սիլեռն, Կելսըն (Հուստոնի ծոց). Ս. Լաւրենտիոս (Ատլանտ. ովկ.). Միսսիսիպի, որն որ իր մէջը կ'ընդունի Միսսուրի, Ռիոյ տէլ Նորթէ, եւ այլն, ու Մեքսիկայի ծոցը կը մտնէ. Գոլուսկիա եւ Գորառայ (Խաղ. ովկ.):

Հարաւային Ամերիկայի մէջ են, Մարանեոն կամ Ամազոն, որն որ աշխարհքին ամենէն մեծ գետն է, Օրինոքոյ, Ս. Փրանկիսկոս, Փարանեա, Փարակա եւ Ուրուկա: Լափաթա, որն որ Փարանեա եւ Ուրուկա գետերէն կը կազմուի: Ասոնք ամէն ալ Ատլանտեան ովկիանոս կը մտնեն:

Մ Ա Ն Ի Ր Ա Վ Է Պ Ք

Բարեբախտ մը:

Պաղտատի Խալիֆան Ապտուրահման Գ. հեղ մը իր բարեկամաց ժողովոյն մէջ ըսաւ. «Յիսուս տարի է որ խալիֆայ եմ. հարստութիւն, ուրախութիւն, պատիւ, ամէն բան ունեցայ ու վայելեցի: Թագաւորներ, իմ նախնիներս՝ զիւս մեծարեցին, իզմէ վախցան ու ինծի նախանձեցան: Ինչ որ մարդ մը ունենալու կը բաղձայ՝ երկիրը ինծի տուին: Աս երկայն բարեբախտութեան ժամանակին մէջ համրեցի այն օրերը՝ որոնց մէջ ինք զինքս իրաւցրնէ բախտաւոր ու երջանիկ կրնայի սեպել. եւ գտայ միայն բաւականութեամբ: Մահահանգութեամբ, ասկից սորվեցէք աշխարհքին մեծութեան ու մեր կենաց որպիսութեան վրայ դատաստան ընել»:

Ճշմարտախոս մը:

Քաղաքականութեան կողմանէ եօթնեւտասներորդ դարու մէջ դեռ շատ յետնած մեծ տէրութեան մը առաջին պաշտօնեան՝ որն որ գրեւ կարգաւ չէր գիտեր, իր աս պակտութեանը համար քանի մը նախնիներուն առջեւ արհամարհելի ըլլալը աղէկ ճանչնալով՝ սովորաբար կ'ըսէր. «Կը խոստովանիմ» որ ես աս իմ վարած բարձր պաշտօնին ամենէն արժանի չեմ. ու միայն երբ որ ըսէր ըստ իր լիազօրութեան համար իմ մեծափառ տէրս ինծի աս պաշտօնը յանձնեց»:

Վախկոտ պատգամարի մը:

Վանտովի դուքսը պատերազմի մէջ մեծ յաղթութիւն մ'ընէին ետքն իր քովը երիտասարդ պաշտօնակալներուն մէկը խաւրեց Լուգովիկոս Ժ.Ի. Թագաւորին աս յաղթութեան լուրը տանելու համար: Պատգամարեքը թագաւորին առջեւ աս բանին վրայ խօսած ատենը օրտին դողէն ու շփոթէին աւանակ կը թոթովէր՝ որ թագաւորին քովը ըլլողները ծիծաղին չէին կրնար ըսնել. միայն ինքը թագաւորը ծանրութեամբ մշտիկ կ'ընէր: Վերջապէս խեղճ պատգամարեքն իր պատմութիւնը լինցնէին ետքը ըսաւ. «Տէր արքայ, աւելի դիւրին է Վանտովի դքսին յաղթութիւն մը ստանալը, քան թէ ուրիշ մը անոր ըրած յաղթութեան պատմութիւնը պատմելը»: Աս խօսքերով թէ՛ դքսին քաջութիւնը բարձրացուց ու թէ՛ ճարտարութեամբ մը իր խօսելու ատենն ըրած՝ պակտութեան ջատագովութիւնն ըրաւ:

Բարի իշխանի մը պաշտօնեան:

Հաւատարիմ պաշտօնատէրի մը հակառակորդները զինքը արհամարհելու համար կ'ըսէին իրեն. դուն իշխանաց պաշտօնատէր չես՝ ծառայ ես: Իսկ ինքն որ բարեբաղոյ իշխանի մը պաշտօնատէր էր, ըսաւ. իմ միթմարութիւնս ան է՝ որ անանկ իշխանի մը ծառայ եմ՝ որ ինքն ալ հասարակաց բարոյն ծառայ է: